

BOUWEN MET LICHT

ARCHITECTEN JØRN UTZON EN SIGURD LEWERENTZ

PETER TIMMERMAN

In Kopenhagen staat de Bagsværd Kerk van de beroemde Deense architect Jørn Utzon. Hemelsbreed nog geen tachtig kilometer verderop ligt in het Zweedse dorpje Klippan de St. Petrus Kerk van de Zweedse architect Sigurd Lewerentz. Niet alleen in ruimte liggen de kerken dichtbij elkaar, ook in tijd, ze schelen slechts tien jaar. Qua sfeer zijn het tegenpolen: Utzons kerk is licht en helder, die van Lewerentz donker en mysterieus. De belangrijkste overeenkomst is dat beide architecten bouwen met licht.

Jørn Utzon (1918–2008) is een van de beroemdste architecten ter wereld. Iedereen kent wel zijn Sydney Opera House (1974) met het spectaculaire schalendak. Dit gebouw groeide uit tot dé beeld-icoon van Sydney en prijkt in vele films en tv-series. In ieder stand-

daardwerk over moderne architectuur is het terug te vinden. Nog tijdens zijn leven is dit gebouw uitgeroepen tot Unesco Werelderfgoed. In dit artikel staat echter een gebouw van Utzon centraal dat veel minder bekend is: de kerk van Bagsværd, een modernistisch stadsdeel van Kopenhagen. De kerk is in 1976 ingewijd. Het gebouw ligt vrij onopvallend aan een van de uitvalswegen en kenmerkt zich door zijn sobere verschijningsvorm. Wie er met de auto langsrijdt, zal vanuit de ooghoeken eerder een fabriek of loods gewaarworden dan een kerk. Nergens valt een kruis of klokkentoren te bespeuren. Het gebouw oogt tamelijk industrieel vanwege de prefab betonplaten en de kant-en-klare Velux-dakramen. De dominee, die graag een rondleiding door het gebouw verzorgt, vertelt dat veel mensen denken dat het een fabriek is. Sommige buurtbewoners komen er pas na jaren achter dat het een kerk is.

Wie het exterieur goed bekijkt ontdekt details die dit gebouw meer maken dan een willekeurige fabriek. Zo zijn er aan de zijkanten witgeglazuurde tegels aangebracht, die soms oplichten tegen de achtergrond van de matwitte betonplaten. De vorm waarin ze zijn aangebracht verwijst naar het interieur van de kerk. Wat verder opvalt, is het trapsgewijs opgaan van de volumes. De Noorse architectuurcriticus Christian Norberg-Schulz omschrijft dit als *stepping towards the sky*. Deze hemelgerichte beweging wordt door de verticale tegels kracht bij gezet. Met de getrapte vorm verwijst Utzon – zij het zeer gestileerd en daarom niet direct herkenbaar – naar de traditionele Deense kerkbouw. Door het hele land verspreid staan spierwitte kerkjes met trapgevels.

IN DE WOLKEN

Wie de sobere kerk binnenstapt, raakt onder de indruk van de sensualiteit van het dak; je waant je in een grote zachte schaaapjeswolk die je losmaakt uit de realiteit van alledag. Het dak

bestaat uit een betonschaal die van boven tot onder door de kerk golft. Door de gewelfde vorm en het licht dat van boven in de kerk valt, ontstaan vele lichtschakeringen: van zeer fel tot diepe schaduwen. Deze betonnen ‘wolk’ neemt ook subtiel de kleuren van het

buitenlicht over. En als de lucht buiten betreft, verandert het licht binnen direct mee. Een ‘levend’ plafond dus van diffuus, ongrijpbaar licht. Verder oogt het interieur heel licht en helder, bijna alles is wit, en vooral in de gangen valt er veel daglicht naar binnen door de dakramen. De weg is eenvoudig gevonden.

Utzon liet zich inspireren door een bijeenkomst op een Deens strand. Alle elementen waren aanwezig: de hemel, met schaaapjeswolken en het typische licht, en de aarde, het strand waarop de mensen bijeenkwamen. Dit beeld werkte Utzon uit in een aantal aquarellen, die model gingen staan voor Bagsværd. De wolk als metafoor voor de verbinding tussen hemel en aarde is een poëtische vondst. Hemel en aarde spelen in een kerk altijd een belangrijke rol. Norberg-Schulz is daar heel expliciet over: ‘Architectuur behoort de basis van de schepping te verbeelden; hemel en aarde. Toen God hemel en aarde schiep, maakte hij het menselijk bestaan mogelijk.’ Wat de Bagsværd Kerk bijzonder maakt, is dat al het licht van boven, door de Velux-dakramen, naar binnenvalt. In de kerk zelf zijn geen ramen met uitzicht op buiten. De gangen die naar

de andere vertrekken leiden zijn alleen van boven aangelicht. En zelfs in de kleine patio’s is er geen contact met de buitenwereld, je ziet alleen de lucht. Het gebouw sluit zich naar de omgeving af als een klooster, om zich naar de hemel te openen.

ST. PETRUS KERK VAN SIGURD LEWERENTZ

Sigurd Lewerentz (1885–1975) is, zeker vergeleken met Utzon, een onbekende architect. In het overzichtswerk van Norberg-Schulz over Scandinavische architectuur krijgt hij slechts een bescheiden plekje. Lewerentz is een totaal ander soort architect dan Utzon. Waar Utzon een man van de wereld was – hij bouwde van Sydney en Mallorca tot aan Teheran en Koeweit – leidde Lewerentz een teruggetrokken leven. Zijn werk is dan ook uitsluitend in Zwe-

BAGSVÆRD KERK VAN JØRN UTZON

‘STEPPING TOWARDS THE SKY’

den zelf te vinden. Bekendheid kreeg hij met de Skogskyrkogården (1934) in Stockholm, een project dat hij samen met Gunnar Asplund realiseerde. Daarna trok hij zich een tijd uit onvrede terug, tot hij in 1956 in Stockholm de St. Marcus Kerk ging bouwen. Op zeventenzeventigjarige leeftijd begon Lewerentz aan wat een van zijn meesterwerken zou worden, de St. Petrus Kerk in het kleine dorpje Klippan. Lewerentz toonde zich tijdens de bouw van deze kerk zeer betrokken. Hij kwam regelmatig poolshoogte nemen, gaf de bouwvakkers aanwijzingen, en deed soms een experiment. Zo liet hij van de banken en preekstoel, die geheel in baksteen uitgevoerd zijn, proefmodellen maken om aan den lijve te ervaren of ze goed zouden zitten. De betrokkenheid van Lewerentz bij de bouw was zo groot dat de bouwcommissie besloot dat het niet nodig was om een bouwcurator aan te stellen.

DONKER EN MYSTERIEUS

De St. Petrus Kerk is geheel opgetrokken uit Helsingborg-baksteen, een donkerbruine steen die in Helsingborg gebakken is. Lewerentz's toepassing van de stenen is ingenieus en creatief. Hij weet de meest prachtige patronen te metselen en ook ingewikkelde problemen elegant op te lossen. Daarbij gebruikt hij uitsluitend hele stenen. Over de voorgevel van de kerk lopen subtiele groene sporen. Lewerentz laat hier opzettelijk water van het koperdak langs de gevel lekken om zo de veroudering van het gebouw zichtbaar te maken. Wat verder in het oog springt, zijn de ramen. Het glas is met metalen klemmen rechtstreeks op de bakstenen gemonteerd. Als kristallen aan een donkere muur lichten de ramen op. Zij weerspiegelen soms een wolk, dan een boom. In deze ramen komt het purisme van Lewerentz goed tot uiting. Als architect probeert hij een raam tot zijn essentie terug te brengen: een gat in de muur dat licht doorlaat. De donkere muur en het licht naderen elkaar hier zo dicht als mogelijk, zonder de bemiddelende overgang van een kozijn. En wat is er nu fraaier dan om de plekken waar licht het gebouw binnengaat buiten op te laten lichten? De ingang van de kerk zit goed verstopt op een klein binnenplaatsje. Via een kapelletje betreed je de eigenlijke kerk. Wat allereerst opvalt, is de duisternis. De verbazing hierover verdwijnt echter snel door een wonderbaarlijk geluid dat de kerk vult: zacht gedrup. Vlakbij de ingang staat het doopfont in de vorm van een flinke schelp. Deze schelp is via een geruisloos druppelmechanisme tot aan de rand gevuld met wijwater. Iedere nieuwe druppel die erin valt, doet de schelp overlopen. Deze druppels komen met een luide plons in een kanaaltje onder de schelp terecht. Dit druppelen verloopt zeer regelmatig. Naast de religieuze betekenis – het herinnert aan Gods onophoudelijke genade – heeft het druppelen ook een architectonische betekenis: het versterkt het ruimte-

gevoel. Lewerentz spreekt naast het oog, ook het oor aan. Met het gehoor kun je goed ervaren hoe groot een ruimte is en uit wat voor materiaal zij is opgebouwd. In abstracte zin kun je het druppelen ook zien als metafoor voor het verstrijken van de tijd. De architectuur van Lewerentz omspannt dus niet alleen de dimensies van de ruimte, maar ook die van de tijd.

LICHT ALS BOUWMATERIAAL

Na een tijdje raken je ogen gewend aan de duisternis en verschijnen allerlei details, zoals het kruis in de grond, een symbool voor de plek waar Mozes met zijn staf de aarde deed openspleten. Wie terugkijkt in de richting van het doopfont ziet dat de grond omhoog loopt en echt opengespleten is. De plaatsing van de ramen is perfect: het licht strijkt over de stenen en wordt dramatisch waar de grond omhoog komt. Een slagschaduw verbergt het donkere water. Een poëtischer verbeelding van de aarde is nauwelijks denkbaar. Het licht uit de ramen heeft iets heel puurs. Het lijkt net of er geen glas in zit; het glas is immers buiten op de muur gemonteerd. Omdat je ogen ingesteld zijn op het donkere interieur raakt de buitenwereld overbelicht; de wereld buiten verliest haar realiteit. Alleen het hier en nu van de kerk blijft over, wat een geconcentreerde sfeer teweegbrengt. De vloer van de kerk loopt licht af naar het altaar 'om hen die aarzelen naar de communietafel te leiden', aldus Lewerentz. Voor in de kerk, richting het altaar, valt een mysterieuze streep licht op de grond. Degene die ter communie gaat, loopt door deze baan van licht naar het altaar. Dit licht, dat via een smalle spleet door het massieve bakstenen plafond valt, is licht van een andere wereld: uit de hemel. Boven het altaar brandt warm, geel kunstlicht, in verschillende sterktes. Lewerentz is een meester in het combineren van al deze lichtsoorten. Ook al is de St. Petrus Kerk opgetrokken uit massieve bakstenen, het hoofdbestanddeel waarmee Lewerentz bouwt is immaterieel: licht. Hij laat het op allerlei manieren de kerk instromen: bruut en ongenaakbaar door de ramen in de muren, esoterisch via de spleet in het dak, en precies gedoseerd op het altaar.

ST. PETRUS KERK VAN SIGURD LEWERENTZ

INTERIEUR ST. PETRUS KERK

Ir. P. Timmerman werkt bij het Studium Generale van de Universiteit Twente. Met zekere regelmaat publiceert hij over architectuur. Tevens is hij architectuurfotograaf.